

Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Sîmurg Örneği

İbrahim Gürses

Dr. Öğr. Gör., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Carl Gustav Jung'un kurduğu Analitik psikolojinin en orijinal tarafı kolektif bilinçdışı (collective unconscious) ve içeriğindeki arketiplerdir. Bu arketiplerin en önemlilerinden biri de aşama arketipidir. Buna kahraman arketipi (hero archetype) veya monomitos da denir. Bu arketipe daha çok masallarda, rüyalarda veya edebiyat ürünlerinde rastlanır. Kahraman yurdundan yola çıkar ve uzak bir ülkeye varır. Yol boyunca başından birçok macera geçer ve sonunda bir ödül alarak ülkesine döner. Döndüğünde ise o artık çok değişmiştir. Uzaktan getirdiği ödül ise sosyo-ekonomik ve psikolojik açıdan değişimi sembolize etmektedir. Aslında kahramanın gittiği bu esrarengiz ülke kendi bilinçaltıdır. Böyle bir öykü Attar'ın Mantıt al- Tayr adlı eserinde anlatılmaktadır. Bu öykü bu makalede Jungian arketipler açısından özellikle de kahraman arketipi açısından değerlendirilmiştir.

Abstract

An Analysis of Sufi Stories in the context of Jungian Theory of Archetypes

The most original feature of analytical psychology founded by Carl Gustav Jung is the collective unconscious and the

archetypes in it. The most important one of these archetypes is the stage archetype which is also called hero archetype or monomitos. This archetype is recorded in stories, dreams, and literature. The hero leaves his homeland and arrives in a far-away country. He undergoes many adventures on the journey, and returns home with a reward. He is now back as a different person. The reward he brought back from far away symbolizes socio-economic and psychological change. The mysterious country the hero went is in fact but his unconscious. A similar story is told in the Conference of the Birds (al-Mantiq al-Tayr) by al-Attar. This story has been studied from the perspective of Jungian archetypes with special focus on the `hero` archetype.

Anahtar Kelimeler: Analitik Psikoloji, Kolektif Bilinçdışı, Arketip, Mistisizm

Key Words: Analytic Psychology, Collective Unconscious, Archetypes, Mysticism.

Giriş

Yüzyılımızın düşünce dünyasını en çok etkileyen bilim adamlarından biri olan Carl Gustav Jung, Analitik Psikolojinin kurucusudur. 1875-1961 yılları arasında yaşayan Jung, Freud'un en yakın çalışma arkadaşı idi ve O'nun mirasçısı olarak gösteriliyordu ki tam bu sırada görüş ayrılıkları, özellikle de Freud'un cinselliğe yüklediği belirleyici role katılmaması aralarındaki işbirliğini sona erdirdi.

Jung tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümleyicisidir. Psikolojik tipler, kompleksler teorisi ve sözcük çağrışım testi gibi özgün bilimsel katkıları, günümüz psikolojisi ve psikiyatrisi içinde yerini muhafaza etmiştir. Ancak Jung'u bir okul yapan bütün insanbilimlerine yansıyan türevleriyle sembol bilim alanındaki çalışmaları ve kişisel/ortak bilinçdışının dinamiklerini ve görüngülerini irdeleyen eserleridir. Bilim dünyasına katkıları, antropolojiden teolojiye, psikolojiden felsefeye, etnolojiden sosyolojiye çok geniş bir alanda değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Bilim dünyasında bu dönüşümleri gerçekleştiren, Jung'un Analitik Psikoloji dediği yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşım, genel olarak ruhsal yaşantıları bileşenlerine ayırarak incelemeyi hedeflemektedir ve ortak bilinçdışı, arketipler (ilkörnekler)in varlığı, kişiliğin bütünleştirici gücü olarak *kendiliğin* önemini vurgulayan psikodinamik bir yaklaşımdır. Öğretileri Jung'a hem büyük bir şöhret kazandırmış hem de

yoğun eleştiriler almasına neden olmuştur¹. Bu öğretinin en orijinal tarafı ise ortak bilinçdışı (collective unconscious) ve içeriğinde bulunan arketiplerdir.

Freud'un sisteminde bireysel bilinçaltı bütün ruhsal olayları açıklamaya yetiyordu. Oysa Jung'a göre asıl önemli olan bireysel bilinçaltı değil, *ortak bilinçdışı*dır. Bütün insanlıkta ortak bulunduğu inandığı bu bilinçdışı, soyaçekim ile atalardan gelen ve bütün geçmişi kapsayan izlenimleri içermektedir ve düşler, masallar, dinî coşkular gibi vesilelerle açığa vurulur. İnsanlığın geçmiş bütün tarihini kapsayan mitoslar ve masalların ortak temeli ortak bilinçdışının içeriğini oluşturan arketipler(ilkörnekler)dir. Arketipler bilincin ortaya çıkmasından önce var olan kavrayış biçimleridir ve sezginin doğuştan gelme koşullarıdır. İçgüdülerin kendine özgü belirli bir hayat sürmeye zorlamaları gibi arketipler de sezgi ve kavrayışı insana özgü biçimlere zorlarlar.

Ortak bilinçdışı kişisel bilinçdışının daha da derinde olan yönüdür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kalıtımsal bir nitelik taşır ve bireye atalarından aktarılırlar. Gizil imgeler topluluğundan oluşurlar. Bu imgeler vaktiyle atalarının geliştirmiş olduğu tepkilere benzerlik göstermesine sebep olan eğilimler ve gizil güçlerdir. Örneğin, bir insanın yılandan korkması için yılan görmesi gerekmez. Yılandan korkma eğilimi atalarımızın kuşaklar boyu deneyimlerinin bir sonucu olarak bireye aktarılır ve davranışları dolaylı olarak etkiler. Çünkü içine doğduğu dünyanın genel bir imgesi, doğduğu anda insanın içinde vardır. Birey dış dünyadaki imgelerin karşılığı olan nesnelere tanındıkça, bu imgeler bilinçli gerçeğe dönüşürler². Bu açıdan bakıldığında insan "boş bir sahife" olarak dünyaya gelmez. Aksine içine doğduğu dünyanın bilgisini içeren gizil imgelere (arketip) sahip olarak var olur ve yaşadığı dünyada yabancılaşma çekmez. Bu

¹ Wulff, David M., *Psychology of Religion Classic and Contemporary*, John Wiley and Sons, 2nd ed., New York 1997, s.461-462; Saydam, Bilgin, "Carl Gustav Jung: Nesnel Ruhun Şamanı", *Dört Arketip*, Carl Gustav Jung,(çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yay.,İst. 2003, s. 8; Schultz, Duane P., Schultz, Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, (çev. Yasemin Aslay), Kaknüs Yay., İst., 2002,s. 483,485; Burger, Jerry M., *Kişilik*, (çev.İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yay., İst. 2006, s. 156-161; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003, s. 64; Reber, Arthur, S., *Dictionary of Psychology*, Penguin Boks, New York 1995, s. 396

² Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İst. 1990, 4. Baskı, s. 123; Yanbastı, Gülgün, *Kişilik Kuramları*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990 s. 49; Hançerlioğlu, *Orhan,Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst. 1988, s. 207

yüzden bir çocuk dünyaya geldiğinde kolektif bilinçdışıdaki anne arketipi sayesinde annesini algılar³.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Jung'un öğretisi bilim dünyasını derinden etkilemiştir. O'nun bu yaklaşımları özellikle sanat eserlerini, edebiyat ürünlerini, masalları, mitosları ve rüyaları daha etkili bir biçimde yorumlamamıza katkı sağlayacak zengin malzemeler içermektedir. Bunun yanında günümüzde-özellikle Batı'da-mistik yaşantıları Jungian yaklaşımlarla açıklama gayreti yaygın olarak kendini göstermektedir. Bu çalışma ise sufilerin anlattıkları öyküleri Jungcu kavramlarla açıklamaya çalışarak, Din Psikolojisi ve Mistik Psikoloji alanlarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Arketipler ve Aşama Arketipinin Niteliği

Arketipler, bir insanın geçmiş yaşantılarının ürünü olan bellek imgeleri gibi canlı görüntüler değildir. Örneğin anne arketipi bir annenin fotoğrafı değildir. Şayet bir benzetme yapmak gerekirse, arketipler, banyo edilmesi gereken negatif filmleri andırırlar. Gerçek dünyada bir karşılığı bulduğunda bu belirsiz imgeler canlı varlıklara dönüşürler ve kişiliği etkilerler⁴. Sınırsızdırlar. Yeryüzündeki olay, nesne ve olgular kadar çokturlar*. Fakat Analitik Psikolojide en çok sözü edilen arketipler persona, anima, animus, gölge, kendilik, ihtiyar bilge adam, yüce ana ve kahraman (aşama)

³ Hall, Calvin S., Lindzay, Gardner, *Theories of Personality*, John Wiley and Sons, New York 1978, s. 120; Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri* (Konferanslar), (çev. Kamuran Şipal), Cem Yay., İst. 1996, 2. Baskı, s. 35

⁴ Geçtan, a.g.e., s. 124

* Jung, kolektif bilinçdışı ilk örnekler kuramı olan "arketip" kavramının psikolojideki ilk kullanımının Adolf Bestion'un çalışmalarında, sonraları ise Nietzsche'nin eserlerinde bulunduğunu ifade eder (Bkz., Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji*, İnsan Yay., (çev. Cengiz Şişman) s. 78). Kavramın ilk benzeş kullanımlarına Platon ve Augustinus'un idea öğretisi kuramlarında rastlamaktayız. Augustinus'un idealara yüklediği anlam Jung'un arketiplere yüklediğinden çok da farklı değilmiş gibi görünmektedir. İdeler, tıpkı arketipler gibi değişmezdirler ve bütün zihinlerde müşterektirler. Meleklerde ve Tanrı'da en yüksek hakikatte bulunabilirler. Biz önceden herhangi bir idesine sahip değilsek bir daireyi düşünemeyiz ve düşünemediğimiz için de onu var edemeyiz. Öyleyse düşündüğümüz ve var ettiğimiz şeyler bizde ilk örnekleri (prototip-arketip) var olan şeylerdir.(Bu konuda geniş bilgi için bkz. Malebranche, N., *Metafizik ve Din Üzerine Görüşmeler*, Çev. Bedia Akarsu, MEB Yay., İst.1990, s19,59

arketipleridir⁵. Bütün bu arketipler bizi etkiler, üzerimizde iz bırakır ve bizi büyüler. Onlar bilinçdışıdır ve dolayısıyla “varoluş öncesi bir biçim” olarak tanımlanırlar. Psişenin kalıtımsal yapısının bir parçası olduklarından her yerde ve her zaman belirebilmektedirler⁶.

Bireyler günlük hayatlarında arketiplerin varlığından doğrudan haberdar olmazlar. Arketipler, rüyalarda, masal, mitos gibi anonim edebiyat eserlerinde ve sanatçıların ürünlerinde ortaya çıkarlar⁷. Bu açıdan rüyaları ve çeşitli sanat eserlerini inceleyerek arketipler hakkında bilgi elde edebiliriz. Kahraman (aşama) arketipinin izlerini bulmak için edebiyat ürünlerinden yola çıkıldığında şu örnekler verilebilir: Pek çok halk hikâyesinde ve masalında, masal kahramanı yurdundan ayrılıp yola çıkar. Az gider-uz gider- dere tepe düz gider sonunda çok uzak bir ülkeye varır. O uzak ülkede kahramanın başından pek çok macera geçer. Sonunda kahraman bir ödül alarak ülkesine geri döner. Döndüğünde ise, hem sosyal açıdan hem de psikolojik açıdan eskiye oranla daha da gelişmiş durumdadır. Uzak ülkeden getirdiği ödül ise, bu değişmeyi sembolize etmektedir. Uzak bir ülkeye gitmek, orada bir takım esrarengiz güçlerle tanışıp aşama geçirmek ve bir ödülle geri dönmek motifini pek çok ülkenin masallarında, bazı bilge kişilerin öykülerinde görmek mümkündür. Tüm bu masalarda gidilen uzak ülke, kendine özgü kuralları olan esrarengiz bir yerdir ve masal kahramanı orada birtakım kişilerle tanışır. Bu kişilerle tanışması, uzlaşması, zorlukları yenmesi ve kötülüklerle başa çıkması kahramanın aşama geçirmesini sağlamaktadır. Burada söz konusu olan aşama, sosyo-ekonomik ve psikolojik yönden genel bir gelişmedir⁸.

Genel olarak büyük arayışlar, keşifler, kurtuluşlar ve büyük eylemleri Jung, *kahraman* (aşama) arketipiyle ifade eder. Kahraman bilinçdışını aşip kişiliğini bütün olarak gerçekleştirmeyi amaçlar. Kendilik (self) arketipi, bilinçdışında elde edilmesi zor bir hazine gibidir. Mitolojideki devler ve ejderhalar ile yüzleşip zor bir

⁵ Jung, Carl Gustav, *The Archetypes and The Collective Unconscious*, (Eng. Trans.R.F.C. Hull), Princeton University Pres,Second Edition, New Jersey 1969,vol; X s. 43,350; Storr, Anthony, *Jung'dan Seçme Yazılar* (çev. Levent Özşar), Dost Kitabevi., Ankara2006, s. 75-110

⁶ Storr, a.g.e., s. 366; Jung, Carl Gustav, *Dört Arketip*, (çev.Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yay., İst. 2003, s. 17-21

⁷ Jung, *The Archetypes and...*, s.97; Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*,(çev. Kamuran Şipal), Cem Yay., İst. 1996, s.51; Jung, Carl Gustav, *“Ulysses ve Picasso” Üzerine Denemeler*, (çev. Mazhar Candan), Düşün Yay., İst. 1995, s. 13

⁸ Dökmen, Üstün ve Dökmen, Zehra, *“Jung’un Aşama Arketipi’nin Test edilmesi”*, Psikoloji Dergisi, c.6, Sayı 21, 1987, s.86

mücadeleden sonra onu yenen kahraman gibi, birey de egosuyla yüzleşmeli ve onu aşarak bütünlük haline ulaşmalıdır⁹.

“Ayrılma-aşama-dönme” şeklinde formüleştirebileceğimiz aşama arketipine monomitos da denilmektedir ve söz konusu bu motif pek çok mitosta görülebilir¹⁰. Aynı şekilde bu konudaki örneklere Şark İslam Klasiklerinde de sıkça rastlamaktayız. Bunlardan biri de Ferideddin-i Attar’ın *Mantık Al-Tayr* adlı eserinde anlattığı Sîmurg (otuz kuş) öyküsüdür. Hikâye şöyledir: Kuşlar bir araya toplanıp “bu zamanda hiçbir ülke padişahsız değildir. Bundan böyle bizim de padişahsız kalmamamız gerekir. Padişahsız ülkede nizam, intizam olmaz. Kendimize bir padişah seçelim” derler. Bu arada Hüthüt kuşu gelir ve kendisinin Süleyman peygamberin mahremi ve O’nun postacısı olduğunu söyleyip “sizin zaten bir padişahınız var ama haberiniz yok. O bize bizden yakındır fakat biz ondan uzağız. Padişah odur. Adı Sîmurg’dur. Binlerce nur ve zulmet perdesi ardındadır. Gelin hep birlikte O’nu arayıp bulalım” der. Kuşların her biri çeşitli mazeretler ileri sürerlerse de Hüthüt hepsine tatmin edici ve inandırıcı cevaplar verir. Bunun üzerine binlerce kuş Hüthüt’ü kendilerine kılavuz seçip yola düşerler. Ancak yol boyunca itirazlarına devam ederler. Hüthüt bıkmadan usanmadan her itiraza cevap verir ve önlerinde “istek, aşk, marifet, istîğna, tevhid, hayret ve fakr u fena” adı verilen yedi vadi daha bulunduğunu bunları aştıklarında Sîmurg’a ulaşacaklarını” söyler. Bunun üzerine yeniden gayrete gelirler, motive olurlar ve yola düşüp yedi vadiye dalarlar. Fakat kuşların kimisi yoldaki engellere (hicap) takılır, kimisi meşakkatler karşısında yılgınlık ve tembellik gösterip geri döner, kimisi yem isteği ile bir yerlere dalar, kimisi de açlık ve susuzluktan can verir. Sonuçta binlerce kuştan ancak otuz kuş bu vadileri aşabilir. Bu sırada Sîmurg’u arayıp sorarken bir postacı çıkagelir ve önlerine bir kâğıt parçası koyar ve onu okumalarını söyler. Kâğıtta yazılanları okudukları zaman yol boyunca bütün yaptıklarının bu kâğıtta yazılı olduğunu görüp temelli şaşırıp kalırlar. Bu sırada Sîmurg birden ortaya çıkar (tecelli). Fakat tecelli edenin kendileri olduğunu ve kendilerinin Sîmurg’dan, yani mana bakımından otuz kuştan ibaret olduklarını görüp adamakıllı hayrete düşerler. Sonra Sîmurg’dan bir ses gelir. Ses şöyle demektedir: “Siz buraya otuz kuş geldiniz; otuz kuş gördünüz. Daha fazla yahut daha az gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır!”. Sonuçta bu makamda hepsi Sîmurg’da fani olurlar. Ayrıldıkları ve vardıkları yerin kendileri

⁹ Bkz. Sambur, Bilal, *Bireyselleşme Yolu Jung’un Psikoloji Teorisi*, Elis Yay., Ankara 2005, s. 109

¹⁰ Dökmen ve Dökmen, a.g.e., s. 86-87

olduğunu görürler ve artık ne yol kalır, ne yolcu, ne de kılavuz¹¹. Başta, kendilerinden yine kendilerine doğru yaşadıkları bu dönüşüm, arzu nesnelere ile özdeşleşme süreci onları şaşırır. Hala kendileri miydi, yoksa Simurg mu olmuşlardı bunu kestiremezler. Fakat zaman geçtikçe özne ile nesnenin birliği ve içlerindeki aydınlanma baki kalır¹².

Hem Attar'ın yukarıda özetini verdiğimiz öyküsünde hem de pek çok masalda ya da mitte kahramanın gittiği ülke, gerçek anlamda belirli bir mekân olmayıp kahramanın kendi bilinçdışıdır. Attar'ın öyküsünde kuşlar (kahraman) bireylerdir. Simurg Tanrıdır. Vadiler ise, sûfi yolun makamlarıdır. Kuşların seferi maddi anlamda vadilerden geçerek gerçekleşmemiştir. Aksine onların yolculukları manevi vadilerde gerçekleşen "batınî bir sefer"den ibarettir. Orada nefsin (kendilik) garip ve acıba hallerini tecrübe etmişlerdir¹³.

Yukarıda anlatılan öyküye benzer şekilde Analitik Psikoloji'de de söz konusu uzak ülke, alışageldiğimiz dünyadan farklı kuralları olan kendine özgü, esrarengiz bir dünyadır. Kahramanın gittiği yer hayvanların konuşabildiği gizemli bir ülkedir. Bu uzak ülke bazen Kaf Dağı'nın ardı, yedi kat yerin altı, bazen de bir balığın karnı* vs. olabilir. Kahraman gittiği bu yerde, yani kendi iç dünyasında, iç çatışmalarını çözebilir. Kişiliğinin zayıf ve güçlü taraflarını keşfedebilir. Kişiliğinin güçlenmesinin ve bireyleşmesinin önündeki engelleri kaldırıp ruhsal yönden gelişebilir ve aşama kaydedebilir. Aslına bakılırsa pek çok mitosta görülen bu "uzak ülke" metaforu hem çok uzaktır hem de çok yakındır. Uzaktır çünkü pek çok kişi bilinçdışında neler olup bittiğinin farkında değildir. Bir anlamda da son derece yakındır, çünkü bir insan bilincini, bilinçaltını ve de kolektif bilinçdışını her zaman yanında taşımaktadır¹⁴.

Jung'un en önemli kavramlarından biri olan *bireyleşme*, genellikle psikolojik bir yolculuğa benzetilir. Bu yolculuk zahmetli ve

¹¹ Attar, Ferideddin, *Mantık Al-Tayr*, (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), MEB Yay., İst. 1990, c.I, s. XII,XIII

¹² Arasteh, A. Rıza ve Sheikh, Enis A., "*Sufizm: Evrensel Benliğe giden Yol*", *Sufi Psikolojisi*, Yay. Haz. Kemal Sayar, İnsan Yay., İst. 2000, s. 62; Arasteh, A. Reza, *Mevlana Celaleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, (çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir), Kitabiyat, Ankara 2000, s.53

¹³ Affi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, (çev. Ekrem Demirli. Abdullah Kartal), İz Yay., İst. 1996, s.120

* Kur'an'da zikredilen Yunus ve Yusuf Peygamberlerin kıssalarını bir de Analitik Psikoloji doğrultusunda yeniden okumak mümkün gibi görünmektedir.

¹⁴ Dökmen, Ü., Dökmen, Z., a.g.e., s. 87

yol ise tehlikelerle dolu olabilir. Tıpkı aşama arketipinde kahramanın tecrübe ettiği mitik ve mistik yolculuk gibi esrarengiz olabilir. Bazen bu yolculukta birey defalarca aynı yerde daireler çizip döner durur ki, bu bir tür fasit daireye dönüşebilir. Bu yolculukta yolculuğa çıkan kişinin önce kendi *gölgesi* (kişiliğin gizli, bastırılmış ve çoğunlukla günah yüklü bölümü) ile tanışması ve bu ürkütücü ve de güçlü yönüyle birlikte yaşamayı öğrenmesi gereklidir. Zıtlıkların kabulü olmazsa *bütünleşme* sağlanamaz. Yolcu kolektif bilinçdışının arketipleriyle karşılaşacak, eğer şanslıysa sonunda ele geçirilmesi güç olan hazineyi, elmas vücudu, Altın Çiçeği, lacivert taşını vs. ya da “kendilik”e hangi isim ya da sembol verilmişse onu bulacaktır. Fakat amaca (hazineye) ulaşacağından kimse emin olamaz. Çünkü yol tehlikelerle doludur. Peki bu bireyleşme sürecinin çetin tecrübesinden geçen kişiye (kahraman) ne olacaktır? Jung bu konuda şöyle der: Çeşitli yan yollarda ve bataklıklarda başıboş akıp giden bir ırmağın aniden kendi yatağını bulması gibi birey de kendilik ile buluşabilir. Böyle olunca artık kişilik hürriyetine ve sıhhatine kavuşmuştur ve tam anlamıyla dönüşüme uğramış ve birey olmuştur¹⁵.

Jung’un, bireyin kişiliğinin bilinç ve bilinçdışı bölümlerini birleştirmeye girişimi olarak değerlendirdiği bireyleşme süreci “ayrılma-aşama-dönme” şeklinde formüle edilen aşama arketipinin bir tür gerçekleşme biçimidir. Buna göre ego başlarda “kendilik” (bilinç ve bilinçdışı öğeleri birleştiren nokta) ile birleşiktir. Sonra ondan uzaklaşır ve uzun bir seyrin ardından kendilik ile tekrar birleşir. Kendilik ve egonun tekrar birleştiği bu üçüncü dönem, çoğunlukla bir atılım ve aşama anı olarak sembolize edilir. Musa’nın Yahve ile yanan bir çalı olarak karşılaşması, Yunus Peygamber’in Tanrı’yı bir balinanın karnında tecrübe etmesi ile egonun kendilikle tekrar karşılaşmaları anlatılmaktadır. Bütün bu anlatılar kendiliğin arketipal sembolleri olup bütün insanoğlunda kolektif olarak var olan tamlık ve bütünlük arzusunu dile getirmektedir¹⁶. Aynı şekilde Attar’ın anlattığı otuz kuşun Sîmurg’a ulaştıklarında aslında Sîmurg’un kendi içlerinde olduğunu keşfetmeleri ile aynı durum anlatılmaktadır. Otuz kuşun padişahı (Sîmurg-Tanrı) bulmak için yaptıkları bu yorucu fakat ödüllendirici seyahat bireyin iç

¹⁵ Jung, Carl Gustav, *The Development of Personality*, (Eng. Trans. R.F.C. Hull), Princeton University Press, New York 1991, s. 184; Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, (çev. Aslan Yalçınar), Say Yay., İst. 1983, s. 109, 110, 115

¹⁶ Kısa, Cihad, *Carl Gustav Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2005, s. 100, 103

dünyasında yaptığı seyahattir. Çünkü bir “arketipal nitelik olarak Tanrı da bireyin kolektif bilinçdışıdır¹⁷”.

Sıkıntı, meşakkat ve zorlukları aşma, bunun yanında hedefe ulaşmak için gidilen yolda kahramanın karşısına çıkan devleri öldürme (monster slaying) mitleri “aşama”nın bir bölümünü yansıtmaktadır. Psikolojik olarak her tür zorlukla (şeytanlar, ejderhalar, devler vs.) karşılaşma ve onların yenilgiye uğratılması, benliğin kendisine baskı yapan ve ilerlemesini engelleyen güçlerin üstesinden gelmesi figürüne karşılık gelmektedir. Kahraman bu süreçte (ayırılma-aşama-dönme) pek çok korku ve yıldı objesiyle yüz yüze gelir. Mitolojik olarak kahramanın korkuyla yüzleşme ve onunla başa çıkma süreci, olgunlaşan benliğin sıkıntılarıyla paralellik gösterir. Jungculara göre kahraman mitleri, mücadele, çile, ıstırap ve fedakârlık aracılığıyla yeni bir benlik biçimlenmesini sembolize eder. Ateşlere atılma, devler tarafından yutulma, kaybolma gibi figürlerin her biri bir “çile”yi sembolize etmektedir ve yeni bir benlik için buna ihtiyaç vardır. Sona ulaşma ve geri dönme, kahramanın geçmiş benliğinden ayrılışını ve yeni bir “kendilik” için yeniden doğuşu ifade eder. Olağanüstü gayretler sonucu kazanılacak hazine ise yeni bir psişe parçasını, yani daha fazla aşamayı mümkün kılma özgürlüğünü temsil eder¹⁸.

Kahramanın gittiği uzak ülke ile onun iç dünyası arasında bir ilişki olduğu görüşü, öyle görünüyor ki, günlük yaşantımızda gözlemleyebileceğimiz bazı olaylara da aykırı düşmemektedir. Mesela yurdundan ayrılıp uzak ülkelere giden kişilerin birçoğu, maddi gelişmenin yanı sıra psikolojik açıdan da gelişme kaydedebilmektedir¹⁹. Bugün dünyanın süper gücü durumundaki ABD, göçmenlerden oluşmuş bir toplum olarak bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Aynı şekilde şehirlerimizde (mesela Bursa’da) vergi rekortmeni durumundaki büyük iş adamlarının çoğunun göçmen olmaları bu görüşü desteklemektedir. Köyden kente göç konusunda yapılan araştırmalarda, köyden ayrılanların soyo-ekonomik ve psikolojik açıdan güçlendikleri, ziyaret amacıyla dahi olsa, köye döndüklerinde kendine güven kazandıkları ve bunun yanında zenginledikleri için memleketlerine yardım ettikleri gözlenmiştir²⁰. Bunun yanında Erikson, ergenlik dönemindeki gençlerin eğitimlerine

¹⁷ Bkz. Bahadır, Abdülkerim, *Jung ve Din*, A.K.B. Yay., Konya 2006, s.123; KISA, a.g.e., s. 50; Sambur, *Bireyselleşme Yolu Jung’un Psikoloji Teorisi*, s.155

¹⁸ Paden, William E., *Interpreting the Sacred*, Beacon Pres, Boston 1992, s. 52,53

¹⁹ Dökmen ve Dökmen, a.g.e., s. 90

²⁰ Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst 1979, s. 255-258

bir süre ara verip, kendini tanımak amacıyla uzak yerlere seyahat etmelerine “moratoryum” (askıya alma) demektir. O’nun anlayışına göre moratoryum dönüşü delikanlılar, ruhsal ve toplumsal açıdan güçlenmekte, meslek ve eş seçiminde daha sağlıklı kararlar verebilmektedir²¹.

Ailesinden ayrılıp bir müddet sonra değişmiş ve gelişmiş olarak geri dönen insan örnekleri pek çoktur. İslam Tarihi’nde bunun en güzel örneklerinden biri de Hz. Peygamberdir. O, çoğu zaman Mekke’den ayrılıp Hıra Mağarası’nda inzivaya çekilmiş; orada Cebrail ile karşılaşip güçlenerek (vahye muhatap olarak) ve bir ödül (nübüvvet-Kur’an) ile geri dönmüştür. Hz. Muhammed ve arkadaşlarının asıl ayrılışları ise 622 yılında hicret ile olmuş; Medine’ye göç ettiklerinde orada zorluk, sıkıntı ve çileyi yaşamışlar, maddi-manevî (sosyo-ekonomik-psikolojik) açıdan aşama kaydetmişler ve geri döndüklerinde ödülleri Mekke’yi fethetmek olmuştur²². Bu hadisenin birey ve toplum hayatına olağanüstü katkısının büyüklüğünü *hicretin* tarihin başlangıcı sayılmasından anlayabiliriz. Tarihin başlangıcı ne Peygamber’in doğumu, ne bi’set, ne Mekke’nin fethi ne de Peygamber’in ölümü olmuştur. O’nun Mekke’den ayrılışı (hicret) takvimin başı kabul edilmiştir²³.

Aşama kaydetmek için ayrılma(hicret), sadece Hz. Muhammed’in hayatında değil, hemen hemen bütün peygamberlerin hayatında esaslı değişiklikler meydana getiren önemli bir dönüm noktasıdır. Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb, Hz. Musa (bu hicret o zamana kadar bir peygamberin ümmeti ile birlikte gerçekleştirdiği ilk hicret olması bakımından diğerlerinden farklılaşmış bir hicrettir) ve Hz. İsa bilgisi bize ulaşmış hicret eden peygamberlerin belli başlılarıdır. Onların hicretleri tefessüh, çürüme ve kendi kendini yok etme şeklinde cereyan eden sosyal dejenasyonun önlenmesi ve insanlığın hayatının devam ettirilmesi için gerçekleştirilmiştir. Peygamberler hicret ederek hem bireysel yaşantılarında hem de sosyal hayatta mana ve mefhumlar dünyasını kontrol ve ıslah ederek, düzelterek, yeni değerler katarak, yeni direnç noktaları oluşturarak onu ruhsal-sosyal hastalıklardan korumaya çalışırlar²⁴. Bu açıdan bakıldığında hicretin, peygamberleri psiko-fizik ve psiko-sosyal açıdan *aşama* kaydettirmek için ilahî bir terbiye yöntemi olarak bizzat Allah tarafından murad edildiğini söyleyebiliriz.

²¹ Erikson, Erik H., *İnsanın Sekiz Çağı* (çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar), Birey ve Toplum Yay., Ankara 1984, s. 28-29

²² Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 1*, Ensar Yay., İst. 2006, s. 127, 176

²³ Şeriatî, Ali, *Medeniyet ve Modernizm*, (çev. Ahmet Yüksek), Bir Yay., İst. 1984, s. 64

²⁴ Topuz, Mahmut, *İlahî Dinlerde Hicret*, Çağlayan Yay., İzmir 1996, s. 24, 25

Ancak hicret yalnızca peygamberin kişisel hayatında ortaya çıkan *aşama* yöntemi değil, aynı zamanda insanlıkla alakalı küllî bir yöntemi ifade etmektedir. Dolayısıyla herkesi muhatap almaktadır. Zaten Kur'an'da hicret kelimesinden hemen sonra "*âmenû/iman ettiler*", "*câhedû/savaştlar*"(gayret ettiler/çaba sarfettiler) gibi kelimelerin gelmesi tesadüfi değildir. Hicretin inanç ve düşünce sisteminde, insan psikolojisinde, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatında köklü değişiklikler meydana getireceğine işaret edilmek istenmiştir. Hicret, ayrılmak, sonra muzaffer olarak geri dönmek içindir. Bunun en orijinal örneği yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Muhammed'tir²⁵.

Yahudiler göçmen bir ırk olarak kabul edilmektedir. Hz. İbrahim'den itibaren göç etmeye başlamışlar ve Filistin'e gelip yerleştikten sonra İsrail medeniyetinin temellerini atmışlardır. Yeryüzüne yayılıp, 1948'de tekrar devlet kurmuşlar ve yerleşik düzene geçmişlerdir. Bu yerleşik yapı durağanlığı ve de sonunda sosyal çözülme ve çürümeyi getirecek midir bunu tarih kaydedecektir. Ancak tarih boyunca hicretin bu topluma büyük bir güç ve dinamizm kazandırdığı muhakkaktır. Bunun yanında Yahudiler gibi Arya medeniyeti de hicret ettikten sonra Hint, İran, ve Batı medeniyetlerini kurmuşlardır. Yerliler sürekli yerlerinde kaldıkları için medeniyet kuramamışlardır. Tarih hicret eden kavimlerin başarı öyküleri ile doludur. Yerinde kalanlar ise hep yerinde saymış, ilerleyememiş ve hatta yok olup gitmişlerdir²⁶.

Göç etmenin insan ve toplum hayatına getirdiği dinamizmin en önemli örneklerinden biri de Türklerin kurdukları medeniyette görülebilir. Günümüze gelinceye kadar dünya tarihi göçebeler ve yerleşik halklar arasındaki rekabete dayanmaktaydı. Eğer göç edenlerin yerleşik halkların karşısında her zaman üstün geldiğini ve Türklerin de göçebeler arasında yer aldığını kabul edersek, göç etmenin Türkler için uzun ve muhteşem bir serüvenin kapısını açan anahtar olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Onlar, Sibirya ormanlarında toplayıcılık yaparken bozkırlara inmişler Balkaş Gölü ve Mançurya çevresinden başlayan ilerleme, Pasifik'ten Avrupa içlerine kadar yayılan bölgede imparatorluklar, devletler, büyük medeniyetler kurmakla devam etmiştir²⁷. Bugün ise bu coğrafya yerleşikliğinin getirdiği ataletin, geri kalmışlığın hâkim olduğu bir bölgedir. Çünkü artık bu halklar yerlidir ve yerli, sükûn halinde olduğu için zaaf içindedir. Sükûn, zaaf ve hareketsizliğin aksi

²⁵ Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, s. 58,59

²⁶ A.g.e., s. 64,65

²⁷ Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Aslan-Özcan), Kabalcı Yay., İst. 2007, s. 50, 52 vd.

belirtileri hareket ve güçtür. Muhacir hareketli ve atak olduğu için güç ve kudret kendisinde mevcuttur. Toynbee, bugüne kadar 27 medeniyet tespit etmiştir. Bu medeniyetlerin hemen hemen hepsi göçlerin olduğu kıtalarda muhacir ırklara aittir. Yerlilerin ise bir varlık gösterdikleri görülmemiştir. Kızılderililer asırlar boyu aynı topraklarda yaşadıkları halde bir medeniyet kuramamışlardır. Çünkü hicret, bireylerin dünya görüşünü genişletmekte ve hareket kazandırmaktadır. Bir yerde çakılıp kalan yerlinin ise dünya görüşü donuklaşmakta ve daralmaktadır. Denizcilikteki yeni keşifler, Amerika ve Asya'ya gidiş Avrupalıların ufkunu açmış ve onlara büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Oysa etrafı çevrili sitelerde yaşamaya alışmış olmak, kendi yerlerine ve yörelerine aşırı bağlılık eski Yunanlıların dünya görüşlerini daraltmış ve onları geriletmiştir²⁸.

Öyle anlaşılıyor ki, insanlar ata ocağından koparak uzak yerlere gittiklerinde, belirsizliğin hâkim olduğu bu yabancı ortamda ayakta kalabilmek için zorunlu olarak güçlenmektedirler. İfade edildiği gibi uzak ülkelere giderek orada psikolojik yönden de gelişme sağlama biçimindeki hayat gerçeği “aşama arketipi” ile sembolize edilmektedir²⁹.

Manevî Rehber (Hüthüt)

Sûfilerin yaşadığı mistik tecrübede manevî rehber(şeyh), sūfinin kişi ötesi (transpersonal) boyutun uyanışını kolaylaştıran bir işlev üstlenir. Rehberin buradaki rolü arketip düzeyinde ve de insan kişiliğinin sınırları içindedir. Mürşid müridin transpersonal bölgeye geçmesine, orada keşfettiği boyutları kendi kişiliğinin ve hayatının dokusuna yerleştirmesine yardımcı olan bir kişidir. Bunu yaparken, manevî rehber kendinden önce arketip hazinesine seyahat etmiş kâşiflerin bıraktıkları haritaları kullanır. Fakat onların ayak izlerini körü körüne takip etmez. Yol göstericinin transpersonal veya mistik boyutu keşfetmek isteyen arayıcılara vereceği şey, kolektif bilinçdışının topografisiyle ilgili bilgisi, keşfi, tecrübe ve sezgisine dayanan bir yardımdır. Çünkü analitik psikolojiye göre, mistik tecrübe arketiplerin tecrübesidir ve manevi rehber bunu, kapasitesi ölçüsünde, bütün boyutlarıyla yaşantıya dönüştürmüştür³⁰.

²⁸ Şeriati, a.g.e., s. 65, 66

²⁹ Dökmen ve Dökmen, a.g.e., s. 90

³⁰ O'kane, Atum, “*Manevi Rehberlik Sanatı*”, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, ed.Spielgeman, İnyet Han, Fernandez, İnsan Yay., İst.1994, s.63;Vaughan F., *Path Beyond Ego*, J.P. Tarcher Inc., Los Angeles 1980, s.82

Kişi, ister Jungcu bireyleşme yolunda ilerlesin, isterse mistik tecrübeler vasıtasıyla Tanrı'sına ulaşmaya çalışsın, elsiz ayaksız, vasıtasız olarak kendi içine doğru yapacağı bu yolculuk (yükseliş yolu) ıstırap ve meşakkatlerle doludur. Ve aşılacak her acı insanı, ruhi yolculuğunda (seyr-u sülûk) bir adım daha ileri götürür. Ancak bu yolculukta, ister şeyh, baba veya dede olsun, isterse analist olsun, "mürşid" sıfatıyla bir yol gösterici şarttır. Zira kılavuzsuz gidene iki günlük yol, yüzyıllık yol olur³¹. Eğer Hüthüt'ün kılavuzluğu olmasaydı kuşlar Simug'a ulaşamazlardı. Kaldı ki O'nun kılavuzluğuna rağmen, binlerce kuş (yolcu-süfi) kabiliyet, motivasyon ve diğer eksiklikleri yüzünden yolda telef olmuşlardır. Fakat kılavuzları olmasaydı yolun sonuna hiç biri ulaşamayacaktı. Bu yüzden "süfizmde mürşid mutlak ihtiyaçtır" denir. Suyu yeterli dereceye kadar ısıtmak için bir aracı gereklidir. Ateş ve su arasındaki çaydanlık* gibi. Mürşid bu aracı rolünü yerine getirir ve asla kendisinin kişisel olarak önemli olduğu gibi bir iddiada bulunmaz. Belki de bu sebeple sufizmde "mürşidin ismi yoktur" denir. Bu alanda mürşid öğretim yoluyla değil fakat varlık yoluyla iş görür. O,

³¹ Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddin Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eserleri*, (çev. Senai Özkan) Ötüken Yay., İst., 1999, s. 139-145

* M Bilgin Saydam, bu örnekte önemli bir mecaz olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, şekilsiz ve tabiata ait olan suyun, ısınarak buharlaşması (ruhlaşması) için gerekli olan, kendisi şekilli ve suya şekil verici kap rolü üstlenen çaydanlık, dişil bir semboldür. Bu rol müridlerin nezdinde mürşidlere verilmiştir. Bireyleşme ve bütünleşme ile son bulacak olan aşama arketipinde kahramana yol gösteren yüce ana ve ihtiyar bilge adam, sufi yolunda mürşidin görevine benzer bir etkinliğe sahiptir. Aslında bir ara cümle olarak ifade etmek gerekirse, İslâmiyet eril ilkenin ön plana çıkartıldığı tektanrılı bir dindir. Bu sebepledir ki anacıl/animist Türklerin Müslümanlaşması resmi tarihin öğrete geldiğinden farklı olarak çok zor ve çetin geçmiştir. Dişil ilkeyi ön plana çıkaran anacıl/animist Türklerin İslâmlaşması ancak yine anacıl ilkenin ön planda olduğu Tasavvuf aracılığıyla olmuştur. Bkz. Saydam, M Bilgin, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yay., İst. 1997, s.158, 197. Bu noktada mürşidin, anacıl/animist Türkleri etkileyen Yüce Ana Arketipi ve tektanrılı bir din olan İslâmiyet'in eril özelliklerini taşıyan İhtiyar Bilge Adam arketipinin özelliklerini de bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Çünkü bu iki arketip sonsuz çeşitliliği olan biçimlerde belirebilir. Bunların iyi ve kötü, karanlık ve aydınlık yönleri de vardır. Bu özelliklerle mitolojilerde, dinî hayatta ve rüyalarda büyücü, Mesih, rehber ve bereket tanrıçası, kadın kahin, rahip/rahibe, Sophia, peygamber, kral/kraliçe, veli, filozof, doktor, öğretmen vs. olarak karşılaşılabılıriz. Bkz. Jacobi, Jolande, C.G. *Jung Psikolojisi* (çev. Mehmet Arap), İlhan Yay., İst. 2002, s. 168; Sambur, *Bireyselleşme Yolu*, s. 106

müridin (yolcu) bilincinin ve bilinçdışının hareketlerini gözler. Müride meydana gelen batını tecrübelerine dikkat eder ve onları müridin anlamasına yardımcı olur³². Çünkü sūfinin kat edeceği yolu mürşid daha önce kat etmiştir. Bu yüzden o, yolun bütün zor ve karanlık taraflarını bildiği gibi, aldatıcı ve ayartıcı yönlerini de bilmektedir³³.

Sūfizmde rehber (mürşid) bir arayıcı(mürid) ile ilgilidir. Bu, doktorun veya terapistin hasta veya danışan ile ilgisine paraleldir. Jung'un bu alandaki önemli katkısı her ikisinin arasındaki rol ilişkisinden ziyade gerçek ilişkiyi vurgulamasına dayanmaktadır. Hem analistin hasta ile ilişkisi hem de mürşidin mürid ile ilişkisi gerçektir, insanidir ve iki kutuplu olan karşılıklı bir ilişkidir³⁴.

Bireyleşme: Dinî Bir Yolculuk

İnsan kişiliğinde çok güçlü dönüşümler meydana getiren bireyleşmenin dinî bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Burada, Jung'a göre Tanrı arketipi ile Kendilik arketipinin deneysel olarak birbirinden ayıramayacağını hatırlamakta fayda vardır³⁵. Kolektif bilinçdışının arketipleri incelendiğinde, insanın bir "dinî işleve" sahip olduğunu ve bu işlevin, kendi doğrultusunda, insanı cinsellik ve saldırganlık güdülere kadar güçlü bir şekilde etkilediği görülür. Dahası kolektif bilinçdışının arketiplerinin dinî dogmaların karşılıkları oldukları deneysel olarak gösterilebilir ve bu arketipler bilinen bütün dinî fikirlere uygun düşmektedir³⁶. Bunun yanında bireyleşme dinî bir süreç olduğu kadar sonuçları itibari ile de dinî bir içerik taşımaktadır. Bu süreç sonunda kişi sadece kendi özüne kavuşmakla kalmaz, dinlerin belirlediği ideal hedeflere de kendiliğinden sahip olur³⁷.

³² Dorst, Brigitte, "Üstad, Mürid ve Sūfi Grubu:Günümüzde Sūfi İlişkileri", *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, s. 24,26

³³ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İletişim Yay., İst. 1992, s. 29,30

³⁴ Shaalan, Muhammed, "Sūfi Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler", *Sūfi Psikolojisi*, Yayına Haz. Kemal Sayar, İnsan Yay., İst. 2000, s.153

³⁵ Palmer, Michael, *Freud and Jung On Religion*, Routledge, New York 1997, s.151

³⁶ Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, s. 95,96

³⁷ Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yay., İst.2006, s. 54

* Hareketlerin en yetkini, başladığı yere geri dönen dairevi harekettir. Bu nedenle filozoflar "şekillerin en yalını ve en mükemmeli bir noktada yatan küredir" derler. Bkz. Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji*, (çev. Cengiz Şişman), İnsan Yay., s.80. Bu yaklaşım İslam Düşüncesi'nde de kendine zemin bulan

Aşama arketipinde *kahramanın* “*ayrılma-aşama-dönme*” şeklinde ifade ettiğimiz dairevi hareketi* bireyleşme sürecinde “*egonun kendilikle özdeşliği-egonun kendilikten uzaklaşması-egonun kendilikle tekrar birleşmesi*” şeklinde kendini göstermektedir ve bu dinî bir süreçtir. Hem Tanrı arketipi hem de Kendilik arketipi birliğin ve teklığın sembolleridir ve bu yüzden psişik bütünlüğün sembolleri olarak birbirinden ayrılamazlar³⁸. Zaten Jung’a göre Tanrı salt bir mit değil, insanın içindeki tanrısallığın ortaya çıkmasıdır³⁹. Sadece Tanrı değil, şeytan, melek, dinin mitleri, ritüelleri ve dogmaları-ki bunlar metafiziksel varlıklar olarak düşünülse de-yalnızca psişede ortaya çıkan imgelere dayanmaktadır. Bu imgelerin ötesinde aşkın varlıkların var olup olmadığıyla ilgili olarak herhangi bir şey söylenemez. Bu nedenle psikologun araştıracağı tek gerçek arketipal Tanrı içeriğidir. Arketipal Tanrı içeriği ise, Tanrının psişedeki varlığından başka bir şey değildir ve bu içerik sadece sembolik olarak ifade edilebilmektedir. Sembol ise, ifadenin daha özel bir şeklidir.

bir yaklaşımdır. Varoluş - varlığın Tanrıdan pay alması- düz bir çizgide akıp giden bir süreç değil; aksine dairevi bir harekettir. Tanrı kendi ruhundan varlığa üfürmüştür (Hicr, 15/29); belli bir zaman ve mekân içerisinde varlık kendi sınavını yaşayıp (Mülk,67/2) sonra tekrar O’na döndürülecektir (Bakara, 2/ 28). Dönme ve döndürülme eyleminin dairevi olduğu açıktır. Zaten İslam Tasavvufu’na göre de “insan özü itibariyle Allah’tan kopan bir parçadır”. Bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Fatih Yay., İst. 1979, s.113. Dolayısıyla Allah’tan ayrı düşmüş olma, hem mistiğin en temel üzüntüsü hem de Allah ile arasındaki uçurumu aşmak için onu harekete geçiren asıl motivasyonudur. Tekrar bütüne ulaşmak ve onunla *bütünleşmek* varoluşun en son gayesini oluşturur. Bkz. Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 318,319. Eğer dairenin şeklini sembolik olarak göz önüne getirirsek o zaman mistik yolculuk, çemberden merkeze doğru giden en kestirme yol (yarıçap) olarak tanımlanabilir.O zaman ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Çemberin her noktası bir yarıçapa tekabül eder; sonsuz derecedeki bu yarıçapların tümü merkezde birleşir. Diyebiliriz ki bu yarıçaplar, kişisel yaratılışların, mizaçlarının değişikliğine göre, çemberin değişik noktalarına yerleşmiş varlıklara uyarlanmış yollar kadar çoktur. İşte bu yüzden Allah’a giden yollar insanların ruhları (kişilikleri) kadar çoktur. Bkz. Guenon, *Rene, İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış* (çev. Mahmut Kanık), İnsan Yay., İst. 1989, s.30. Bütün bu ifade edilenlerden anlaşılmaktadır ki, *varoluş, mistik yolculuk, aşama, bireyleşme ve bütünleşme* birbirine denk düşen dairevi süreçlerdir. Jung bunu Mandala ve Uroboros ile sembolize etmektedir.Bkz. Jacobi, Jolande, *C.G. Jung Psikolojisi*, s. 136, 137

³⁸ Palmer, a.g.e., s.153

³⁹ Jung, C. G., *Anılar Düşler Düşünceler*, Yay. Haz., Aniela Jaffe, (çev. İris Kantemir), Can Yay., İst. 2001, s 342

Tanrı formu tam olarak ifade edilip kavranılmadığı için, arketipal içerik olarak sunumu ancak semboller aracılığıyla olmaktadır⁴⁰.

Bu noktada psikoloji bilimine en önemli katkılarını sembol bilim alanında yapan Jung'un sembol kavramı ile neyi anladığını açıklamakta yarar vardır. O'na göre sembol gündelik hayatımızda bilip tanıdığımız ama alışlagelen, açık anlamına ek olarak özgün bağlantılar da sunan bir terim, bir ad hatta bir resimdir. Örneğin Girit mezarlarının çoğunda, mezar taşına eğri bir balta resmedildiğini görürüz. Baltanın ne olduğunu çok iyi biliyoruz, ancak simgesel içeriğine ilişkin pek bir şey bilmiyoruz. Bir sözcük ya da resim, açık olan ve ilk bakışta anlaşılabilenden daha fazla anlam içerdiği zaman simgesel hale gelir. O zaman tam olarak tanımlanamayan, bilinmeyen, daha geniş, "bilinçdışı" bir yön kazanmış olur. İnsan aklı simgeyi araştırırken mantığın kavrayabileceğinden daha başka kimi düşüncelere ulaşır. İnsan anlayışının sınırlarının ötesinde sayısız şey bulunduğundan, tanımlayamadığımız ya da tam kavrayamadığımız kavramları temsil etmek üzere sürekli olarak simgesel terimler kullanmak zorundayızdır. Bütün dinlerin sembolik bir dil ya da imgeler kullanmasının nedeni budur⁴¹.

Jung'a göre dinî bir süreç olan bireyleşme boyunca din, bu süreçte ortaya çıkabilecek psişik problemlerin sağaltımında da etkin bir rol üstlenir. Bütünleşmenin sağlıklı gerçekleşmesine katkıda bulunur. O bu konuda şöyle der:

"Nedir dinler? Dinler, ruhsal tedavi sistemleridir. Peki bizler, biz ruh hekimleri ne yaparız? İnsan usu ya da insan ruhunda baş gösteren hastalıkları tedaviye çalışırız. Dinlerin de yaptığı bizimkinden farklı değildir. Dolayısıyla, Tanrı için bir tedavi edici diyebiliriz. Bir tedavi edici, bir hekimdir Tanrı; hastaları iyileştirir, ruhsal bozuklukları düzeltmeye çalışır. İşte bu da bizim ruhsal tedavi (psikoterapi) diye nitelediğimiz uğraştır. Dinleri psikoterapi sistemleri diye göstermem, bir söz oyunu sayılmasın. Hatta din için psikoterapi sistemlerinin en gelişmişidir dersek, pratikte büyük bir gerçeği dile getirmiş oluruz⁴²".

Kişiliği oluşturan ve her dem bir oluş üzere kaim kılan faktörlerin tümü kolektif bilinçdışımızın içeriğini oluşturan arketip hazinesinde mevcuttur. Bilinçdışı ve bilinçaltı kavramları, sadece

⁴⁰ Palmer, a.g.e., s.129

⁴¹ Jung, C. G., *İnsan ve Sembolleri*, (çev. Ali Nahit Babaoğlu), Okuyanüs Yay., İst., 2007, s. 20,21

⁴² Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri (Konferanslar)*, (çev. Kamuran Şipal), Cem Yay.,İst. 1996, 2. Baskı, s. 214

psikolojik değil fakat aynı zamanda manevidir; ve yine sadece dışta ve altta değil hem içte ve hem de yüksektedir⁴³. Dolayısıyla kolektif bilinçdışının arketipleri yaşaya geldiğimiz olay ve olgular kadar çoktur. Sabittir. Herkes için ortaktır. Değişmezdir. Onlar her yerdedir. Bu durum İslam Düşüncesi'ndeki sabit gerçeklikler (ayan-ı sabite) fikrini hatırlatır. Sabit gerçeklikler Zat'ta bulunuşları yanında tümel Akıl'da yansımaları bakımından da Eflatun'un mağara mese- linde, tutsakların ancak mağaranın duvarına yansıyan gölgelerini görebildikleri gerçek nesnelere kıyasladığı "ide"ler veya arketiplerdir. Bu anlamda sabit gerçeklikler doktrini Allah'ın her şeyi bilen (Alim) oluşuyla da uyumaktadır⁴⁴. Hemen hemen her şey ilke yönünden arketiplere bağlı olsa da, onlar, ne duyular planında ne de zihinsel planda apaçık biçimde tezahür etmezler. Kavranmaya çalışıldığında simgesel olarak, Zat ile özdeşlikleri çerçevesinde ancak keşf/hatırlama yoluyla bedihî biçimde bilinebilirler. Bu anlamda Kur'an'daki *zıkr* deyimini, arketiplerin bir tür "hatırla(n)ma" sızdır denebilir. Bu açıdan *zıkr* ayetini -"Beni hatırlayın; Ben de sizi hatırlayayım" (Bakara, 2/152)- bir içsel anma olarak değerlendirmek oldukça uygun düşmektedir. Yüce "hatırlama"-veya anma ya da arketiplerin canlanması- ilâhî Kelam ile özdeşleşmekten başka bir şey değildir. İlâhî kelam ise arketiplerin Arketipidir⁴⁵. Bu anlamda biz, dinin ve mistik tecrübelerin insan psişesindeki seyrini takip ederken ve onu izlerken aynı zamanda Jungcu *bireyleşme* ve *bütünleşme*ye de tanık olmuş oluruz.

Aslına bakılırsa tüm insanlığın birleştiği, aynılaştığı iki nokta mevcuttur. Bunlardan birincisi "mutlak bilinçsiz", ikincisi ise "mutlak bilinç"tir. Tabiatın kucağında, doğa güçleri tarafından sürüklenen, kendisini *henüz* ayırtmamış "*ön insan*" her yer ve zamanda aynıdır. İnsan bilincinin vardığı nihai noktadaki "mutlak bilinç"e kavuşma aşaması ile ise ancak tüm "kendinden geçmiş" mistikler tanışır. Sadece mistikler değil, Jung'un "bir"-ey-leşme (individuation) olarak tanımladığı zorlu ruhsal sürecin son aşamasında "bağdaşık/bütünleşmiş bir-lik" olarak kendi içinde ve ilişkilerinde dingin, "öz"ünü yaşayan bireyler de bu aşamayı kaydedebilirler. "*Bir*"leşmiş insan "öz"ünde bulacağı evrensel eksenin, ötekinin de özünde varolduğunu farkındalığıyla, tekilin tümelleşmesine zemin hazırlayabilendir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi

⁴³ Schuon, Frithjof, *İslamı Anlamak*, (çev. Mahmut Kanık), İklim Yay., İst. 1988, s. 233

⁴⁴ Burckhardt, Titus, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (çev. Fahrettin Arslan) Ribat Yay., İst. 1982, s. 78; Merter, Mustafa, *Dokuzyüz Kath İnsan*, Kaknüs Yay., İst. 2006, s. 146, 149, 152

⁴⁵ A.g.e., s. 79, 80

Jung, bütün bu aşamaları (bireyleşme/bütünleşme sürecini) dinsel/tinsel yaşantılar olarak vurgular. Birbirine gerek tarih, gerek coğrafya, gerekse kültür olarak yabancı mistiklerin buldukları “öz” de bu “bir”eyleşmiş varoluştur⁴⁶. Bu anlamda bir bireyleşme yolu olarak sufizm, iç içe geçmiş iki psikolojik adımda özetlenebilir: 1. Fenâ, benlikten yani, yarı nefsten ve sosyal benlikten kurtulma. 2. Bekâ, evrensel benlikle bütünleşme, yani kendi bütünlüğünü kazanma⁴⁷.

Önceki sayfalarda vurguladığımız gibi, bireyleşmenin nihai hedefi insanoğlunu bütün ve eksiksiz hale getirmektir. Yani ruhunun bilinç ve bilinçdışı içeriklerinin ahenk içinde çalışabilmesi için, nihai sonuç, kendisinin insan topluluğunun geçerli bir üyesi haline gelmesi olmalıdır. Tam bu noktada sūfinin manevi eğitiminin, Jung’un bütünleşme (integration) sürecinin, deyim yerindeyse, daha yüksek oktavda devamı olduğunu söylemenin hiç bir sakıncası yoktur. Bireyleşme süreci, insanı, ani bir “karşılaşma” şeklindeki Tanrı tecrübesini yaşamaya götürebilir. Bunu tecrübe eden “o insanlar, Allah’a rastlamışlardır; kendisine dış dünyada değil, kendi içlerinde tesadüf etmişlerdir⁴⁸”. Bireye kendi psişik varlığının derinliklerindeki bir arketip olarak takdim edilen Tanrı, dindar bir zihin tarafından birliğin ve bütünlüğün Tanrı’sı olarak kavranmaktadır. Tanrı’nın bu ani tecrübesi inanan kişiye Tanrı’nın varlığını sorgulanamaz bir psişik gerçeklik olarak göstermektedir. Bu durumda Tanrı, bireyin varlığının dışında “tamamen öteki” olarak algılanıyor gibi gözükse de O, artık insan ruhuyla birleşmiş bir Tanrı’dır⁴⁹. Böyle bir süreç bireye kendi rasyonel bilincinin ötesindeki bir dünyanın etkilerini ve kapılarını açabilir ve o dünya için bir içgörü verebilir. Denebilir ki, bireyleşme süreci boyunca insan Tanrı’nın evinin kapısına kadar ulaşabilir⁵⁰. Bunun gerçekleşmesi için, bireyleşme yolunun önemli aşaması olan egonun kendilikten kopması, uzaklaşması, sonra da onunla tekrar birleşmesi gerekmektedir.

İçgüdüsel itkilere göre hareket eden bireyleşmemiş “ön insan”ın egosu kendilikten kopamaz; hatta onu kuşatır. Bu durumda kendilik egonun tahakkümü altındadır. Bütünleşmiş, dingin bir kişilik yapısıyla son bulacak süreci kimıldatmak için birey, Tanrıyı

⁴⁶ Bkz. Saydam, Bilgin M., *Deli Dumrul’un Bilinci*, s. 196-206

⁴⁷ Arasteh ve Sheikh, a.g.e., s.48

⁴⁸ Heiler, Frierich, “*Mistisizmde Tanrı Mefhumu*”, (çev. Annemarie Schimmel-Tarı), İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1955, I-II, s. 49

⁴⁹ Palmer, a.g.e., s. 154

⁵⁰ Tweedie, Irina, “*Manevi Sufi Eğitimi Sonsuzluğa Açılan Bireyleşme Sürecidir*”, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, s. 95, 96

hatırlamalı; yani “ego”yu unutulmalıdır. Tersinden söyleyecek olursak, egonun hâkimiyeti, Tanrının unutulmasının bir tür kristalleşmesi veya netleşmesidir⁵¹. İnsanın içindeki Tanrı-imağını yaşamaya ve kendi inandığı dinin ona verdiği şekillerle ilişkisini hissetmeye her zaman ihtiyacı vardır. Eğer bu gerçekleşmezse bireyin karakterinde bir çatlak meydana gelir. Böyle bir kişi dıştan medeni olarak görülebilir, ancak onun içinde kendisini yöneten ilkel bir tanrı vardır ve kendisi de bir barbardır⁵². Dolayısıyla bütünleşmiş bir kişiliği gerçekleştirmek için ego kendilikten ayrılmalı –kahraman arketipinde kahramanın öz yurdundan ayrıldığı gibi- “Yüce Ana”nın ve “İhtiyar Bilge Adam”ın yol göstericiliğinde zorlu ve çileli bir süreç geçirdikten sonra –Hüthüt’ün kılavuzluğundaki kuşlar gibi- aşama kaydetmiş, olgunlaşmış ve *artık eski ben olmayan ben olarak* kendilikle birleşmelidir. Bu hem psikolojik hem dinî bir süreçtir. Ayan-ı sabitelerin, arketiplerin, arketiplerin Arketipi olan Tanrının gözetiminde canlanması ve hayat bulması sürecidir.

Jung’un düşündüğü gibi Tanrı bir arketipsel nitelik olarak kabul edilirse, Tanrı’nın hem bilincimize en yakın bir noktada hem de kolektif bilinçdışımızın en derin yerinde olduğu söylenebilir. Bilincimizi/bilinçdışımızı hep yanımızda taşıdığımız için, onun içerikleri olan arketipleri (ayan-ı sabite) dolayısıyla Tanrı arketipini de hep yanımızda taşıyoruz demektir. Kur’an’daki “O bize şahdamarımızdan daha yakındır” (Kaf, 50/16) ayetini bu çerçevede yorumlamak uygun gibi görünmektedir.

Sonuç

Ulaştığımız bu noktada diyebiliriz ki, “ayrılma-aşama –dönme” şeklinde ifade edilen “aşama arketip”ine (mono mitos veya kahraman arketipi) masallarda, mitlerde, rüyalarda ve de günlük hayatta rastlamak mümkündür. Bu arketipler ortak bilinçdışını resimlendirir veya canlandırır. Bu mitik *semboller* insan ruhundaki en derin dürtü merkezlerini kıvıltatırlar ve bireyleri etkilerler. Bireyleri, kitleleri, uygarlıkları harekete geçirirler.

Deneyssel olarak ispat edilemese bile, insan, içine doğduğu dünyanın bilgisini kendisine veren ve dolayısıyla kendisiyle ve evrenle yabancılaşmasını önleyen ilk örneklere, ilk fikirlere (arketip/ayan-ı sabite) sahiptir. Yaşanan psikolojik krizler, aile, sosyal yapı, din, kültür gibi değişkenler arketiplerin canlanmasına neden olabilir ve kişi *bireyleşme* yolunda hızla ilerleyebilir. Din/Tanrı ise bu sürecin hem en önemli aracı hem hedefidir.

⁵¹ Schuon, Frithjof, *İslamı Anlamak*, s. 194

⁵² Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, s.102

Aşama arketipinde kahramanın yaşadığı süreç, Attar'ın anlattığı Simurg öyküsündeki ile aynıdır. Her ikisinde de kahramanlar kendi iç dünyalarında seyahat etmektedirler. Orası (kolektif bilinçdışı), bireleşmiş, bütünleşmiş olgun bir insan teki haline gelmemizi sağlayacak arketip hazinesidir ve Tanrı da oradadır.

İster soyut/manevî isterse fiziksel olsun mevcut durumdan (mekân-ego) ayrılma, sonrasında aşılacak zorluklar insan kişiliğini güçlendirmektedir. Ana kucağından, ata ocağından ayrılma (göç), mevcut benlikten daha iyi bir benlikte var olma girişimleri, kendi nefsi arzularından Tanrıya göç bireyi olgunlaştırır, farklılaştırır ve bütünleşik bir kişilik haline getirir. Bu şekilde kendini gerçekleştirmiş, bütünleşmiş bireylere özellikle büyük mistikler arasında bolca rastlanmaktadır. Bir yol gösterici mürşidin gözetiminde birey, kolektif bilinçdışının hazinesinde bir arketipsel nitelik olarak Tanrıyla karşılaşabilir.

Farklılaşmış, ayrılmış, bütünleşmiş dolayısıyla "bireleşmiş" insan – ki bu olmuş bitmiş bir durum değil; olmakta olan bir süreçtir ve imgelerle, arketiplerle kaynayan sonsuz bir okyanus gibi kaynar durur ve hatta bu Jung'a göre ölümle de sona ermez; ölümden sonra da devam eder - *kahraman* insandır. Çünkü bu kişi zorluklarla başa çıkmayı, savaşmayı, her dem çabalamayı gerektirecek bir hayatı *yaşama cesaretini* gösterebilmiştir. Bunun sonucunda o, öteki (bireleşmemiş) insandan farklı olarak kendinde kendini ve Tanrıyı bulabilir.

Psikolojik bir süreç olarak bireyin kendi olma serüvenini dini bir süreç olarak gördüğü için, psikolojiden daha çok teolojiye yakın durmakla suçlansa da, Jung, din ile psikolojiyi, analist/terapist ile Tanrıyı insan ruhunda buluşturarak psikolojide yeni ufuklar açmayı başarabilmiş ilk ve en önemli psikologtur.